

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

länge av de traditionella känslorna för Tyskland och mot Ryssland liksom av föreställningen om ett moraliskt och nationellt uppvaknande, vars förmodade idealitet fick ursäkta vissa förlöpnings. Landquists tredje hustru, som skrivit en klarsynt bok om sitt liv med honom, berättar hur makarna ännu 38 färdades runt i Tyskland utan att ana regimen verkliga natur. I den positiva inställningen till den tidiga nationalsocialismen visar Landquist i själva verket åter likheter med Böök, fastän han inte gav sin välvilliga hållning så ostentativ form och inte heller bevarade den så länge som denne.» I mångas ögon blev Landquist därmed en vederlike till Rütger Essén. I Ingemar Hedenius memoaruppsats Uppsala och Gunnar Oxenstierna (i: »I egen sak – och andras», 1976) berörs diskussionerna i Uppsala med nazisympatisörerna: »Vårt svar lät så barnsligt: Studera Mein Kampf, lyssna på busens egna tal, läs Der Stürmer /.../ Nej, många orkade inte det /.../ Man ville hellre lyssna till vad tänkare som Rütger Essén eller John Landquist hade att förtälja än att använda egen iakttagelseförmåga» (s. 117f.) Med ett sådant exempel för ögonen brister, tycks det mig, Battails resenemang sönder och samman. Faktum är väl, helt enkelt, att Bergsons filosofi ibland ingår förbund med höger- och ibland med vänsterkrafterna och att det inte finns någonting i Bergsons eget tänkande som gör den ena förknippningen mer logiskt tvingande eller naturlig än den andra. Men här som eljest är det uppenbart, att Battails överdrivna beundran för Landquist vilsefört honom och kommit honom att överbetona Landquists filosofiska och politiska klarsyn.

Det kapitel som tycks mig svagast i Battails avhandling är slutligen det som gäller Bergson och den nya Uppsalafilosofin. Battail har redligen sökt bekanta sig med Hägerströms, Phaléns och Oxenstiernas begreppsanalytiska strävanden. Men uppgiften erbjuder stora svårigheter för en fransman som är uppfostrad i en helt annan tradition än den svenska. Mycket riktigt medger också Battail (s. 196), att han gått bet på uppgiften att redovisa Gunnar Oxenstiernas »Tids- och intuitionsproblemen i Bergsons filosofi» (1926), något som – underligt nog – inte hindrar honom från att slösa beröm över Oxenstierna som filosof. Man kan undra hur detta hänger ihop? Kanske ligger förklaringen i en gammal psykologisk lag som kan formuleras sålunda: det man inte helt och hållet begriper, frestas man lätt att skänka sin högaktning.

Överblickar man Battails arbete i stort, får man tillstå att hans panorama över Sveriges intellektuella liv under seklets första decennier är både stimulerande och imponerande. Inte många svenskar uppvisar en liknande behärskning av det svenska filosofiska stoffet, alltifrån Erik Gustaf Geijer fram till Anders Wedberg. Detta utesluter givetvis inte, att boken är behäftad med svagheter och fel. Jag har redan pekat på några skevhet och misstag. Också i detaljer går det att påvisa underligheter. Jag har t. ex. inte låtit mig övertyga av förf:s påstående, att Viktor Rydbergs dikt Drömliv ger röst åt Boströms filosofi (s. 62), snarare tror jag då på Kants eller Schellings. Inte heller kan Schopenhauer sägas vara den ende filosof (s. 277) som Hjalmar Söderberg citerar och beundrar. Nietzsche, Vitalis Norström och Kierkegaard är minst lika viktiga. Och uppgiften att John Landquist utövat ett större inflytande i svensk litteratur än Fredrik Böök (s. 289) tål att diskutera. Men sådana fel och brister kan knappast undanskymmas

värdet i Battails framställning. När förf. redogör för sin läsning av Höjer, Geijer, Biberg, Grubbe, Boström, Sahlén, Wikner, Burman m. fl. frågar man sig, om han inte egentligen bestämt oss den första svenska filosofihistorien av format – därmed inget ont sagt om Axel Nyblaeus, Erik Ryding eller Kurt Reinhold Geijer. Hans förtrogenhet med svensk skönlitteratur och svenskt idéliv är beundransvärd. Och beundran minskar inte, när man observerar hur ofta han tränger bakom handböckernas halvsnanning för att själv bilda sig en uppfattning om primärmaterialiet, ibland både otryckt och otillgängligt sådant i handskrifts-avdelningarna vid våra universitetsbibliotek eller i andra arkiv. Därtill kommer att förf. uppvisar en kritisk och klok attityd, som gör hans brottnings med problemen intellektuellt fängslande.

Min viktigaste anmärkning mot boken är att den möjligen blivit alltför omfattande. Bergson i Sverige är trots allt ett tämligen begränsat ämne, som sannolikt skulle kunna skildras på betydligt mindre utrymme. En viss böjelse för mångordig retorik kan man sålunda inte frångått Battail, särskilt introduktioner och sammanfattningar blir en smula skrymmande. Men denna och andra invändningar förstummas, det skall villigt medges, vid sammanhängande läsning, därför att framställningskonsten bärs upp av en så stor intellektuell vitalitet. Inte på länge vet jag mig ha läst en bok som stimulerat mig så mycket och som lärt mig mer. Förmodligen tillgriper jag inga överord, om jag betecknar Battails arbete som ett av de mest betydande som framkommit i vårt ämne på många år.

Thure Stenström

O. E.: *Rabbe Enckell i Borgå. En kommentar till hans sena diktning.* Schildts. Tr. Hangö 1978.

Den anspråkslösa författarsigneringen O. E. står för Rabbe Enckells tre år äldre broder Olof Enckell, f. d. litteraturprofessor i Helsingfors och betydelsefull uttolkare av den finlandssvenska modernismen. Sin vetenskapliga forskning i detta ämne inledde han under 40-talets senare del med sina böcker om Diktonius, Edith Södergran och Hagar Olsson, och han har senare fortsatt med en lång utredning om tidskriften Quosego och gruppen kring denna. Nu vill han alltså kasta klagörande ljus över den senare delen av Rabbe Enckells dikt och liv, den del som utspelade sig under tiden i Borgå dit han flyttade 1960.

Det är fråga om en volym på 85 sidor. Upphovsmannen ger ingen kronologiskt upplagd redogörelse för broderns omkring tio år långa Borgåvistelse. I blickfältet placeras i stället den vid 1960-talets mitt utkomna diktsamlingen »det är dags», och från detta centrum riktas sedan uppmärksamheten mot decenniet i dess helhet. Det är ett decennium som kom att markera en ofrånkomlig omvälvning i Rabbe Enckells litterära position, något som i sin tur fick direkta följdverkningar vad gäller författarskapets utformning. Som representant för den finlandssvenska 20-talsmodernismen kom han att i mångt och mycket stå i debattens centrum, en debatt som vid tiden för »det är dags» fick en ofta inflammerad karaktär. Konfrontationen med den unga radikala generationen såväl som den tilltagande åldern ledde till ett depressivt själsläge som han på

olika sätt försökte ta sig ur – en förnimmelse att livet mist sin glans och lyster, att det kalhuggits.

Olof Enckells skrift består egentligen av en serie dikt-kommentarer. Utifrån denna kärna vidgas sedan intresset till att omfatta den psykologiskt biografiska bakgrunden liksom även exempelvis broderns läsning och hans ofta skarpa reaktioner därpå. Vad O. E. inte minst belyser är den distinkta roll som samtidsdebatten spelade för 60-talets författarskap, de otaliga synliga eller osynliga trådar som förband detta med den polemiska situation i vilken diktaren mer och mer vecklades in. Sammandrabbningar mellan den samhällsorienterade och 'engagerade' generationen och den Rabbe Enckell som styvnackat vägrade att anpassa sig efter några nya signaler lyfts fram. Det är en orientering som tar fasta på den psykologiska effekten, den sker i ett förkortat och antydande perspektiv, utan detaljerad dokumentation.

En av förutsättningarna för O. E:s arbete har varit den rikhaltiga tillgången på dagboksanteckningar och från den tryckta versionen ofta starkt avvikande manuskript. Genom den belysning som detta material skänker kan han presentera en i många stycken ny läsning av broderns 60-talsdikt liksom han kan visa på själva den konstnärliga arbetsmetoden och dennes sätt att förhålla sig till publiken, oviljan att vara övertydlig eller att blottställa sig själv. Manuskriptversionerna blir ofta talande, med sina oförblommerade reaktioner på framförd kritik, med sina häftiga ställningstaganden i debatten. Olof Enckell kan här visa på det stadium i skaparprocessen som ligger före reduceringen och nedstrykningarna, neutraliseringen av det alltför explosiva. Det visar sig att informationen om den psykologiska, biografiska och faktiska bakgrunden öppnar lås och tydliggör dunkla passager, och läsaren leds till ett fördjupat plan av diktförståelse.

När framställningen förts till sitt slut har upphovsmanen skänkt ett rikt facetterat porträtt av brodern, sådan denne tedde sig under den på många sätt höstliga era som han tillbragte i Borgås Diktarhus. Han kan visa hur 60-talet blir ett kontroversiellt och komplicerat årtionde för författaren, han lyfter fram dennes missmodiga livsupplevelse när själva existensfundamentet – diktens och konstens autonoma värde – hotades eller förhånades. Inte minst träder på ett tvingande sätt författarens sanningsbehov läsaren till mötes, den självutgivande ärlighet som kom att kosta mycket. Viljan till naken självanalys balanserades därvid av modet att utan skönmålning stå för det som vid sökandet i själens skrymslen uppdragats. Tydligt avtecknar sig samspelet mellan resignation och angreppslust, de starka inre spänningarna.

Vad Olof Enckell likaså på ett markant sätt kunnat tydliggöra är diktarens aldrig upphörande självpolemik, den inre dialogen eller zigzag-rörelsen, ett påfallande karaktäristikum i hans utrustning. Sextioalets motsättningar berodde i mycket på att R. E. sökte nå en dimension som det inte fanns utrymme för i det trånga debattklimatet, menar brodern – ty det var här fråga om en »dialektiskt komplicerad och skenbart motsägelsefull gärning».

O. E. har långtifrån skänkt någon gipsbyst av diktaren, något som naturligtvis i hög grad höjer intresset för hans så klagörande skrift. Här betonas »tvärviggen», med hans självständighet och hans utsatthet, tvärviggen med hans krav på respekterande av den egna integriteten. Men han visar också hur författaren med skämt och ironi söker

bemöta det tyngande, hur där finns en uppsluppen linje i 60-talspoesin, en livslustig och bejakande sida. Porträttet blir som helhet djupt mänskligt – och sant.

Vad gäller Olof Enckells gärning anmärktes under 60-talets tumult att den finlandssvenska modernismens viktigaste historieskrivare själv skulle ha varit alltför nära lierad med rörelsen för att opartiskt kunna bedöma den. Det är en risk som denne lyckligt får sägas ha undgått i det här aktuella arbetet, med dess avstående från tillrättalaganden när det gäller en avhållen vän och släkting. Den oöverträffade initiering som upphovsmanen besitter genom sin ställning av på en gång vetenskapsman och invigd har i själva verket försett honom med unika arbetsredskap. Hans skrift ter sig som en oundgänglig utgångspunkt för den som i en framtid mer utförligt vill undersöka den enckellska diktens senare skede.

Louise Ekelund

Staffan Björck: *Dikter för dagen*. Alba. Sthlm 1978.

Få typer av lyrik når större publik än dagsversen. Men litteraturvetenskapen har i hög grad koncentrerat sig på litteratur publicerad i bokform och med helt andra pretentioner på originalitet än dagsvers. Först genom Staffan Björcks undersökning *Dikter för dagen* har vi i raden av litteraturvetenskapliga pressforskningsskrifter från Lundainstitutionen även fått en kartläggning av dagsversen.

På tvåhundra femtio faktaspäckade sidor med många reproducerade exempel ur tidningsläggen ger Björck besked om dagsversens historia och utbredning, dess ämnesval och allmänna hållning, dess form och teknik, melodier och ekon. Texten står i centrum för litteraturforskaren Björcks intresse, men han har också sammanfört friska iakttagelser om poetens och tecknarens samspel och motspel till ett särskilt kapitel. Man får vidare en initierad framställning om dagsverspoetens plats i den redaktionella miljön. Kapitlet vilar uppenbarligen på en bädd av ett stort intervju-material. Även om man i övrigt delar Staffan Björcks bedömning att det inom den mödosamma pressforskningen »finns grader av exakthet som inte är värda sitt pris», så skulle man just i det redaktionella kapitlet gärna ha sett lite mer hänvisningar och intervju-citat.

Det enda block som saknas i den mångsidiga boken och som skulle ha gjort *Dikter för dagen* till en aldeles komplett litteratursociologisk genrestudie, är ett avsnitt om dagsversens publik – dock en så arbetskrävande uppgift att den hade fordrat en projektinsats. Men för den avslutande diskussionen om dagsversens avtynande i våra dar skulle onekligen elementära publikfakta ha varit värdefulla.

Tillsammansaget har det blivit en rik och ytterst läsvärd bok, som i sin lärda genre är lika spirituell som en riktigt bra dagsvers av H eller Kajenn.

Med *dagsvers* menar Staffan Björck »ett med avseende på placering i tidningen, typografi och ungefärligt omfång formaliserat, regelbundet återkommande, nyskrivet poetiskt bidrag i lättsam ton, som anknyter till dagskrönikan respektive fogar en humoristisk eller livsfilosofisk not till den».

Det är en definition som väl fångar in poesin i pressen